

УДК 373.5.032.2:37.018.3

Л.Р. Карпушевська, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

В статті розглядаються особливості виховання самостійності у старших підлітків в умовах закладу інтернатного типу.

Ключові слова: *виховання, самостійність, старші підлітки, заклади інтернатного типу.*

Однією з актуальних проблем сучасної педагогіки є навчання і виховання дітей в умовах інтернатних закладів. Враховуючи той факт, що вихованці шкіл-інтернатів складають більше двох третин дітей-сиріт (близько 67000), становлення їх як повноцінних членів суспільства є пріоритетним завданням педагогіки. Таким чином важливим напрямом виховної роботи в закладах інтернатного типу є підготовка учнів до самостійної життєдіяльності.

Проблема формування самостійності особистості завжди цікавила педагогів. Про виховання самостійності, як особистісної якості, писали А.Дістервег, І.Кант, Я.А.Коменський, І.Г.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, К.Д.Ушинський. Цілу низку рекомендацій щодо виховання в дитини самостійності висловили А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, С.Г.Шацький.

Питання розвитку самостійності учнів було одним з основних в педагогічній системі К.Д.Ушинського. Він вважав антипедагогічним метод, за якого вчитель нав'язує учню свою готову думку, оцінку факту. За таких умов не може бути впевненості, що учень сприймає її свідомо. Основним завданням навчально-виховного процесу К.Д.Ушинський вважав підготовку дитини до життя.

Багато уваги проблемі самостійності особистості приділяють сучасні психологи і педагоги: Г.С. Виготський, Ш.І. Гакелін, Є.Я.Голант, М.А. Данилов, Т.Є.Ісаєва, О.Г.Ковальов, Л.М.Кувіко, А.Г.Мисливченко, А.В. Паюл, А.В. Петровський, І.С. Піддубна, К.К.Платонов, С.А. Рубінштейн, Є.В. Суботський, В.М.Чернишова та ін.

© Л.Р. Карпушевська, 2009

На думку деяких авторів поняття внутрішньої свободи і є самостійністю особистості. На думку А.Г.Мисливченко, це специфічно людська, виключна і узгоджена активність свідомості, волі і моральних сил людини в процесі її цілеспрямованої діяльності, це можливість самостійно здійснювати вибір, приймати рішення і втілювати його в життя. Автор виділяє чотири компонента внутрішньої свободи:

- 1) пізнання можливості вчинити так чи по-іншому (врешті пізнання зовнішньої необхідності);
- 2) співставлення, узгодження індивідом цієї пізаної зовнішньої необхідності зі своїми внутрішніми переконаннями, совістю, особистими інтересами;
- 3) прояв волі (вибір і рішення, та виходячи з цього, відповідальність);
- 4) прагнення до самоздійснення, реалізації себе в об'єктивному світі [4, с. 131].

Тож свобода, що здійснюється індивідом, перш за все, як особисте почуття, як суб'єктивне явище, полягає у можливості самостійно робити вибір і нести за нього відповідальність.

В психологічній літературі самостійність відносять до вольових якостей особистості. Вольові якості – це особливості вольової регуляції, що проявляються в конкретних специфічних умовах, обумовлених характером труднощів, які долаються [3, с. 116].

В тлумачних словниках самостійність визначається як незалежність, свобода від зовнішніх впливів, примушень, а також, свобода від зовнішньої допомоги, підтримки. У кожному визначенні підкреслюється певний ступінь незалежності від інших людей, зовнішніх впливів.

Аналіз педагогічної літератури щодо питання самостійності особистості показав, що дана проблема розглядалась в основному в процесі навчання, але, на жаль, ще недостатньо досліджена в процесі виховання. Крім того, педагогічні знахідки минулого століття вже недостатні для сучасного світу і людини в ньому. На теперішній час виховання представлено як діяльність, в якій особлива роль належить педагогічній підтримці і допомозі в сфері самоорганізації і самоствердження особистості. Тому особливий акцент робиться на сформованості такої якості вихованців, як самостійність.

В педагогічних дослідженнях самостійність розглядається як одна з властивостей особистості. Пропонуються такі варіанти визначення самостійності:

- як здатності суб'єкта діяти без допомоги зовні (Л.П.Арістова);
- як власного засобу мислення і діяльності (В.А Пузанов);
- як одна з рис характеру людини, що знаходить своє відображення в засобі мислення, різних видах діяльності і вчинках людини (С.І.Зінов'єв);
- як характеристики життєдіяльності суб'єкта, яка являє собою постійну здатність досягати мети без побічної допомоги, без підтримки зовні (В.І.Орлов) [8, с. 31].
- як риси характеру особистості, здатної аналізувати ситуацію, приймати самостійно рішення, добиватися їх виконання й відповідати за результати своєї діяльності, за дії та вчинки (М.В.Паюл) [6, с. 48];
- як вольової якості особистості; здатності систематизувати, планувати, регулювати і активно здійснювати свою діяльність без постійного керівництва і практичної допомоги зовні (К.К.Платонов) [7, с. 126].

В цих та інших визначеннях поняття “самостійність” дослідники проблеми визначають такі зовнішні ознаки прояву самостійності як:

- вміння планувати свою діяльність;
- виконання будь-якого роду занять без сторонньої допомоги;
- систематичний контроль за ходом і результатом роботи, що виконується, її наступне контролювання і вдосконалення;
- відповідальність за власну діяльність.

Таким чином, процес підготовки учнів до самостійної життєдіяльності передбачає необхідність розвитку особистої активності, вибору особистісно усвідомленої позиції, яка б допомогла підліткам успішно реалізувати себе, а також розвиток знань, умінь і навичок необхідних для успішної адаптації в соціумі.

Отже проблема самостійності певним чином висвітлюється в науковій літературі та впроваджується в практику навчально-виховних закладів. Однак питання виховання самостійності в закладах інтернатного типу розкрито недостатньо. У зв'язку з цим метою статті є виявлення особливостей виховання самостійності у старших підлітків в інтернатних закладах.

Зміст такої роботи залежить перш за все від специфічних особливостей контингенту дітей, що навчаються в закладах інтернатного типу. Важливим аспектом здійснення успішної діяльності щодо підготовки вихованців інтернатних закладів до самостійного життя є врахування особливостей оточуючого середовища і системи суспільних взаємостосунків. Це пов'язано з величезним впливом на розвиток і світогляд таких дітей мікросоціуму інтернату. Дослідники (В.П.Вугрич, Л.В.Єременко, О.І.Ігнатова, Л.В.Канішевська, Л.В.Кузьменко, Б.С.Кобзар, А.М.Надточій, П.А.Обіух, С.О.Свириденко) зазначають, що під час навчання в закладі інтернатного типу в учнів може сформуватися негативне ставлення до себе і до суспільства, розвинути закомплексованість, невпевненість в собі, труднощі в комунікативній сфері та інші негативні фактори. Становлення в особливих умовах, відмінних від сім'ї, суттєво впливає на самовизначення вихованців шкіл-інтернатів в житті, адаптацію до нових умов. А.М.Надточій наголошує, при різкій зміні соціальних та економічних умов людина змушена змінювати характер адаптації, тобто переадаптуватись у різних планах – починаючи зі сприйняття оточуючих людей та об'єктів і закінчуючи ціннісними орієнтаціями та картиною світу.

За нездатності до переадаптації часто виникають нервово-психічні розлади. Настає психічна криза, що супроводжується негативними переживаннями, нездатністю реально оцінювати ситуацію і знайти раціональний вихід з неї, розвивається стрес [5, с. 57]. Тому великого значення набуває поінформованість учнів про суспільство, в якому потрібно жити в системі взаємостосунків між людьми на різних рівнях і в різних умовах.

Оскільки основний зміст підліткового віку складає перехід від дитинства до дорослості, особливого значення набуває робота щодо формування самостійності особистості підлітка. Тим більш, почуття дорослості, що з'являється у підлітковому віці, являє собою бажання діяти за власним баченням. Важливою новою якістю учнів підліткового віку вчені вважають самостійність у постановці складних цілей і можливість підпорядковувати їм свої дії і поведінку. Це пов'язано з новою фазою у розвитку волі підлітка. Розширення загального кругозору та пізнавальних інтересів, розвиток мотивації досягнення успіху та уникнення невдач, можливість з власної

ініціативи підбирати захоплення, прагнення цілеспрямовано займатися самовихованням – всі ці явища сприяють розвитку в цьому віці таких вольових якостей, як ініціативність, рішучість, витримка, самоконтроль.

Існують, також, певні особливості розвитку уяви в цей віковий період. Для підлітків соціальний світ, в якому вони живуть, існує апріорі (від лат. *argiori* – знання не залежне від досвіду). Це природа, предмети, соціум, в яких підліток не відчуває себе діячем, здатним змінювати довкілля, і починає шукати в ньому своє місце. Між тим життя підлітка, особливо вихованця інтернатного закладу, залишається переважно шкільним, і реально він відірваний, виключений із суспільної діяльності, як такої. Це становище примушує підлітка до реалізації почуття діяльнійшої сили переважно в уяві. На основі самооцінки він установлює своєрідність такого положення, яке психологи визначають як “феномен включеної невключеності”. Специфіка цього положення полягає в тому, що більшість бажань, ціннісних орієнтацій та ідеалів підлітка реалізуються тільки у мріях і не можуть бути дієво включені в реальне буття. Суперечливість такого положення у деяких підлітків може виражатися в акціях підліткового вандалізму в природі, у місцях загального вжитку, в асоціальній поведінці.

Отже, уява може збагачувати життя підлітка, поєднуючись з творчим мисленням, і ставати істиною креативною силою його особистості, але може і відчужувати його від реального на користь уявного світу, значно обмежуючи розвиток пізнавальної діяльності [2].

Враховуючи особливості старших підлітків шкіл-інтернатів і виходячи з того, що самостійність як особистісна якість, як форма суб'єктивної активності найбільш широко проявляється в умовах вибору, в навчальному закладі необхідно створювати вільний простір життя і творчості, що надає кожному вихованцю умови для вибору шляху і темпів розвитку, способів, які задовольнятимуть його потреби, зміст і форми діяльності і т.д. Прояви самостійності в прийнятті рішень, реалізації планів щодо поставленої мети, задоволення особистісних потреб, вимагає від вихованця позиції “суб'єкта”, що означає займати активну авторську позицію по відношенню до власного життя, будувати її свідомо і цілеспрямовано [8].

М. Бітянова пропонує наступне визначення суб'єктивної позиції школяра на психолого-педагогічному рівні:

1. Стійка внутрішня мотивація вчинків, діяльності, оцінок.
2. Стійка система ціннісно-смыслових регуляторів дій, вчинків і оцінок. Здатність скоювати вчинки – поведінкові прояви, що регулюються не зовнішніми обставинами, а внутрішніми життєвими цілями, смислами і цінностями.
3. Вміння свідомо планувати свої дії, виходячи з поставленої мети в системі життєвих цінностей. Гнучкість у постановці і зміні плану дій, що здійснюються, виходячи із зовнішніх умов і внутрішнього відношення.
4. Здатність регулювати свою активність в процесі досягнення цінностей і вирішення задач, тобто вміння не тільки ставити, але і утримувати ціль, не відволікаючись на інші інтереси.
5. Адекватна самооцінка, вміння бачити себе, свої вчинки в тій чи іншій ситуації і давати їм всебічну оцінку.
6. Постійне співвідношення себе, своєї діяльності і життєвих планів з оточуючим світом, перш за все – світом людей. Існування в контексті історії, культури, людських стосунків. Здатність до рівноправного діалогу зі світом [1, с. 50].

Виходячи з цих положень, зусилля педагогічного колективу закладу інтернатного типу повинні бути спрямовані на створення умов для саморозвитку вихованців, на самодіяльність дітей. Здатність переходу вихованців від об'єктивної до суб'єктивної, активної авторської позиції по відношенню до власного життя, є однією з головних функцій вихователя інтернатного закладу.

Певною мірою ці вимоги можна задовольнити під час колективної або групової діяльності, в якій працює механізм включення учнів у повну структуру діяльності від рішення до аналізу, який є в тій чи іншій мірі рефлексивним актом. Але педагогічний зміст організації такої діяльності зберігається лише за умови, коли колектив або група виступає в процесі діяльності суб'єктом: усвідомлює мету активності, бачить завдання, вибирає засоби і виробляє способи дій, оцінюючи результат як в ході діяльності, так і після її завершення. Важливим є залучення кожної дитини, кожного члена колективу/групи до ролі виконавця – суб'єкта, який несе відповідальність за свою справу і співпереживає за її успіх чи невдачу як за особисту. До того ж в такій ролі учень вимагає, щоб свою справу

виконували добре й інші, це спонукає до виникнення почуття підтримки, допомоги.

Всі дослідження підліткового віку свідчать про велике значення, яке має для підлітків спілкування з однолітками, як один з аспектів виховання самостійності. Взаємостосунки з однолітками своєї і протилежної статі створюють прототип дорослих взаємин, які можна реалізувати у подальшому соціальному, професійному і статевому житті. Завдяки комунікативній діяльності відбувається уявне програвання всіх найбільш складних сторін майбутнього життя [2]. Саме в спілкуванні людина задовольняє особливу потребу у взаємодії з іншими, самовизначається і самопрезентується, виявляє свої індивідуальні особливості.

Таким чином, комунікативні вміння і навички можна вважати необхідними для самостійної життєдіяльності. Важливість даного процесу для підлітків підтверджує дослідження, проведене на базі Бучанської школи-інтернату Київської області та школи-інтернату №14 м. Києва. Серед вмінь, необхідних для того, щоб стати самостійною, самодостатньою людиною, учні старшого підліткового віку виділяють вміння спілкуватись з оточуючими, вирішувати конфлікти (50%); вміння чітко і правильно висловлювати свою думку (17%); завжди мати особисту позицію і вміти відстоювати її (17%). Вдосконалити свої знання з питань вміння спілкуватись, вирішувати конфлікти хотіли б 58% учнів, розвинути вміння відстоювати власну думку – 25%.

Аналіз діяльності шкіл-інтернатів показав, що педагогічні колективи цих навчальних закладів приділяють недостатньо уваги організації спілкування учнів та вихованню в них комунікативних навичок і умінь. Позаурочна діяльність учнів часто обмежується режимними моментами, органи дитячого самоврядування не завжди працюють у повній мірі, мережа гуртків та інших об'єднань обмежена, а участь учнів у масових заходах, зазвичай, зводиться до пасивної присутності при їх проведенні. За таких умов випускники шкіл-інтернатів виявляються не готовим до суспільних стосунків.

Тож виховання самостійності, підготовка учнів до самостійної життєдіяльності залишається важливим завданням для закладів інтернатного типу. Необхідно навчити дітей аналізувати можливі та реальні ситуації самостійного життя, об'єктивно оцінювати особисті психологічні та фізичні можливості, бути морально стійкими, готовими до зустрічі з труднощами в конкурентній

діяльності, ознайомлювати з типовими прикладами розв'язання проблемних ситуацій, виробляти навички майбутнього працевлаштування та організації власного дозвілля. Особливу увагу слід звернути на формування вмій учнів долати комунікативні труднощі, ставити питання і висловлюватись, вирішувати конфліктні ситуації. Для виконання цих задач заклад інтернатного типу потребує нових ефективних технологій підготовки особистості до самостійної життєдіяльності, орієнтованої на саморозвиток, самовдосконалення і здатної до цього.

Література:

1. Битянова М. Ради чого мы посылаем ребенка в школу / Битянова М. // Народное образование, 2002. – №2. – С. 46 – 54
2. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / [О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін.] 2-ге вид. – К: Каравела, 2008. – 400 с.
3. Ильин Е.П. Психология воли / Ильин Е.П. – СПб: изд-во “Питер”, 2000. – 288 с.
4. Мысливченко А.Г. Человек как предмет философского познания / Мысливченко А.Г. – М.: Мысль, 1972. – 147 с.
5. Наточій А.М. Соціально-педагогічна реабілітація вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів: Навчально-методичний посібник / Наточій А.М. – Миколаїв: Вид-во “ІЛПОН”, 2004. – 180 с.
6. Паюл М.В. Формування самостійності учнів під час навчання математики: монографія / Паюл М.В. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 240 с.
7. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учебное пособие / Платонов К.К. – М.: Высш. школа, 1981. – 175 с.
8. Чернышова В.Н. Личностно ориентированные технологии развития самостоятельности подростков в дополнительном образовании: дисс... канд. пед. наук: 13.00.02. / Чернышова Валентина Михайловна. – Челябинск, 2004. – 200 с.

In this paper explores features of upbringing of senior teenagers' independence in educational state establishments.

Key words: *upbringing, independence, senior teenagers, educational state establishments.*

В статье рассматриваются особенности воспитания самостоятельности у старших подростков в учреждениях интернатного типа.

Ключевые слова: *воспитание, самостоятельность, старшие подростки, учреждения интернатного типа*